

KÖDÖBÖCZ GÁBOR
**Nyelvteremtő erő
 és csillámló játékosság**
**Mikes Kelemen
 szépprózai műveiben**

*„Úgy szeretem már Rodostót,
 hogy el nem felejthetem Zágont”*

„Engem arra szült az anyám, ország-világ legyen hazám” – juthat eszünkbe Mikes Kelemen életsorsát ismerve egyik legfájdalmasabban felsíró erdélyi népdalunk. Amikor Mikes 1690 augusztusában a festői szépségű Zágomban megszületett, édesanyja, Torma Éva nemigen gondolta volna, hogy elsőszülöttje 1711-től 1761-ig, azaz – még kimondani is sok – ötven esztendőn keresztül a bujdosók kenyérét fogja enni. Márpedig így történt, és ennek teljes kilátástalanságban való elviselése kivételes érzelmi intelligenciára, hihetetlen belső tartásra és méltóságra vall. A nagy bujdosó a számkivetettségben olyan létezés technikát alakított ki, amellyel nemcsak az őrzítő egyhangúsággal ismétlődő napokat s éveket tudta tartalmasan és jól eltölteni, de az értékteremtő magányban személyisége integritását, Gondviselésbe vetett bizodalmit és lélekderűjét is meg tudta őrizni. Ez olyan heroikus emberi teljesítmény, amely legalábbis vetekszik írásművészetének sokak által megbecsült, halhatatlan értékeivel.

Mikes Kelemen művészi és emberi kvalitását irodalomtörténetében Szerb Antal is kiemeli, ráadásul „a legerdélyibb erdélyi szerző”-nek nevezi őt. Ez a jellemzés aztán sokak Mikes-képébe beépül; Tamási Áron például székelyes-góbéis elmésségét, csillámló játékosságát, nyelvteremtő zsenijét dicséri, Páskándi Géza pedig az egyik legnagyobb prózanyelv-teremtőnként, az első modern prózaírónként tiszteli benne. Végső soron Mikes teremti meg annak a „tündéri realizmus”-nak az alapjait, amely aztán Krúdy Gyula, Tamási Áron, Gelléri Andor Endre, Gion Nándor és mások írásművészetében teljesedik ki.

Egészen különleges stilisztikai értékkel és hallatlan nyelvteremtő erővel bíró, az erdélyi szépprózában is unikális retorikai megformáltságú mondatok végeláthatatlan sorát idézhetnénk Mikes tüneményes észjárását, sziporkázóan szellemes gondolkodását, választékosan elegáns stílusát és meghökkentő nyelvi leleményekkel teli szövegalkotását bizonyítandó. Ezek közül álljon itt

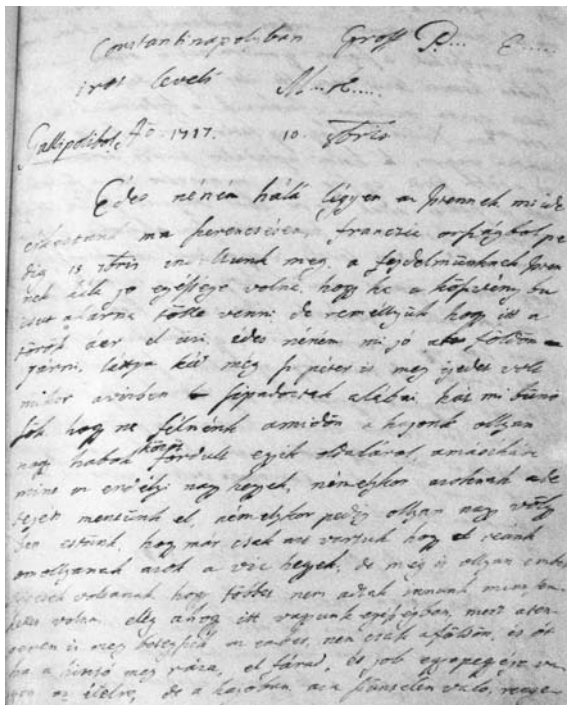
A 2011-es Berekfürdői Írótalálkozón elhangzott előadás szerkesztett változata

egy kisebb csokorra való: „Jobban szerettem volna káposztásfazék lenni Erdélyben, mintsem kávé ivó fincsája a császárnak”; „A nagy vigas-ságban csak suhajtunk, olyan jó kedvünk van, hogy majd meghalunk bűnkben”; „Kinek-kinek kell tudni, hogy mi fő a fazekában. Az én fazekamban pedig semmi hazamenetelre való reménségem nem fő”; „Mi itt oly csendes nyugalomban élünk, hogy úgy tetszik, mintha másutt mind megholtak volna, csak mi élénk. Pedig ha jól meggondoljuk, mások élnek, és mi csak aluszunk. De van-e egyéb dolga a bujdosónak?”; „Azt nem okosan mondja-e a török, hogy az Isten rakás kenyereket hintett el imitt-amott az ember számára és oda kinek-kinek el kell menni, és ott kell maradni, valamég a kenyérben tart”; „Az Isten minden embert a sárból teremti, egy angyalnak vagy gondba arra a sárra; valamely helyről, valamely tartományból vészi az angyal azt a sárt, oda el kell menni, és ott kell meghalni. Azt nem tudom, hogy mennyi kenyér vagyon még előttem, de azt elítélhetem, hogy innét vitt volt az angyal sárt Zágomban”.

A tüneményesen tréfálkozó, megejtő bájjal tündérkedő, nemegyszer könnyes nevetéssel nyelvöltögető Mikes a magyar irodalomtörténet egyik legvonzóbb és legszeretreméltóbb alakja, akinél a csillámló játékossággal vegyített jóízű humor „halandó létünk cukrozott epéje”-ként jelenik meg. S mindez a szülőföld hajszályökereiből táplálkozó, a székelyföldi tündérvilágban kivirágzott gyönyörűséges magyar nyelven, amely hamvas, zamatos és magvas. Olyan patinás és veretes, romlatlanul tiszta zengésű magyarsággal szólnak hozzánk Mikes Kelemen ultrahangokra is fogékony, természetes szépségű szavai, mondatai, ahogyan később is csak a legnagyobbaknál: Aranyánál, Petőfinél, Kosztolányinál, Babitsnál, Tamási Áronnál, Sütő Andrásnál, Szilágyi Istvánnál és Kányádi Sándornál.

A kifogyhatatlan bőséggel, nagy leleménnyel és nyelvi erővel sorjázó szentenciák, életbölcösségek és reflexiók közül álljon itt néhány a bujdosásról, a fejedelemtől és Istenről szóló szöveghely, melyek közös vonása, hogy bennük az emberi viszonylatokat s a végső nagy kérdéseket őseredeti bölcsességgel, létfilozófiai érvénnyel láttató Mikes nyilvánul meg, aki mindig a mélységperspektívák és magasságszférák összefüggésében szemléli a dolgokat. „Énnekem soha semmi egyéb okom nem volt hazámat elhagyni, hanem hogy igen szerettem az öreg fejedelmet”; „Nehéz Zágomban nélkül ellenni, nehéz minden esztendőben tizenkét hónappal vállamat terhelni, de azért vagyunk keresztények, hogy bízzunk”; „Akik bujdosó fejedelmet szolgálnak, hogy lehetne azoknak valamelyök? (...) Az erdélyi vér nem az adomért szolgál, hanem a becsületért, ha egy kis háládatlansággal fizetnek is, azt nem tekintik”; „Már mi itt derék házas-tüzes emberek vagyunk, és úgy

szeretem már Rodostót, hogy el nem felejtetem Zágont. De tréfa nélkül, édes néném, mi itt igen szép kies hely vagyunk. A város elég nagy és elég szép, a tengerparton lévő kies és tágas oldalon fekszik. Az is való, hogy Európának éppen a szélyin vagyunk; lóháton innét Constancinapolyban két nap könnyen el lehet menni, tengeren pedig egy nap”; „Amitől tartottunk, abban már benne vagyunk. Az Isten árvására tevé bennünket, és kivéve ma közölünk a mi urunkot és atyánkot (...) Elhagyattunk jó atyánktól és könnyhullatással vigasztaljuk árvaságban való maradásunkat. (...) Az Isten vigasztaljon meg minket!”; „Mit rendel az Úr ezután felőlem? Az ő kezében vagyok. Hanem azt tudom, hogy a pornak porrá kell lennie. És boldog az, aki nem az Úrnak, hanem az Úrban hal meg. Annyi hosszas bujdosásom után kell-e mást kívánnom annál a boldogságnál? (...) Ne kívánjunk tehát egyebet az Isten akaratjánánál”; „A bujdosó magyaroknak a bujdosásban is bujdosni kell”; „Könnyhullatással esszük kenyerünket, és olyanok vagyunk, mint a nyáj pásztor nélkül”; „Mi csak remélnünk, csak remélnünk, mindaddig, még meg nem halunk”; „Az én bujdosásomnak vége akkor lesz, amidőn az életemnek”.

Törökországi levelek (szerzői kézirat,
Főszékesegyházi Könyvtár, Eger)

Az igézően szép és megejtően tiszta művészi-emberi karakter irodalmunkban nemegyszer kiérdemli az angyali jelzőt. Ha Dsida Jenő a poeta angelicus, akkor Mikes Kelemen a homo angelicus megtestesítőjeként élhet az irodalmi köztudatban és a nemzeti emlékezetben. Túl azon, hogy kettejük esetében talán a magyar irodalom legrokonszenvesebb alakjairól van szó, a párhuzam azért is indokolt, mert az általuk képviselt formánívó mindig a létezési nivónak rendelődik alá. Ennek okán a Dsida- és Mikes-féle esztétikai magatartás szükségképpen a magatartás esztétikáját is jelenti. A nemrég Tüskés Gábor szerkesztésében megjelent s a teljes életműből válogató kötet (*Mikes Kelemen füveskönyve*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2011.) egyebek mellett ilyesféle tanulsággal is szolgál.

A *Füveskönyv*ben olvasható néhány sorsigazító, útmutatásul szolgáló üzenet, melyekben Mikes – akárcsak a legnagyobb keleti bölcsek – a hibákra mint gyöngyszemekre néz: „A maga sorsával megelégedett szív nagy ta-

lentum”; „Ha ki-ki megérné a magáéval, micsoda csendesség volna e világon!”; „Mindennek a rendelés szerént kell végbemenni, és ahhoz kell magunkot alkalmaztatni”; „Micsoda számár ez a világ, vagy mi vagyunk számárok, hogy úgy kapunk rajta”; „Az ember ezen a világon csak szarándok, idegen és útonjáró”; „Egy értelmes ember azt jóra fordítja, amit egy tudatlan haszontalannak tart lenni”; „Csak azt mondom, valamint az Esopus rókája, aki el nem érhetné a szöllőt, azt mondta, nem ért még meg, én is, hogy még el nem jött az idő”; „Akármely szép legyen a gyémánt, ha rútul vagyon metszve, nem becsülik”; „Beszélj keveset, sokat hallgass. Nagy jele az okos elmének, aki másokat hallgat és keveset beszél”; „Az okosság azt hozza magával, hogy úgy kell az adósságot kerülni, valamint a veszedelmet, és azon kell igyekezni, hogy attól megmenekülhessünk”; „A bölcs elme azt keresi, hogy tanítsák, az esztelenek megmaradnak tudatlanságokban”; „Ha magadot nem üsméred, olyan vagy, mint aki fundamentum nélkül épít”; „Az ész pedig tanulás nélkül csak olyan, mint amely föld parlagon áll”; „A gondolat

úgy lesz rosszá, hogyha annak helyt adunk”; „Nem elég csak a rossztól eltávolozni, hanem még jót is kell cselekedni”; „A jó erkölcs által lehet valaki emberséges ember”; „A jó erkölcsben találhatjuk fel az állandó gyönyörűséget”.

Mikes sokféle élmény- és érzékenységformára nyitott, az emóciókat, hangulatokat, fantáziaképeket, esztétikai minőségeket, színejátszó selyemként, nagy felidéző és megjelenítő erővel megragadó írásművészete mögött egy roppant szenzibilis, rendkívül színes és szellemes, angyali bájjal és ritka lélekderűvel megáldott személyiség rejlik. Ha valaki, akkor ő igazán megérdemli, hogy szeressük és rendszeresen olvassuk, mert tőle tanulhatunk szépen magyarul és szépen emberül. A magyar irodalmi legendárium áldott emlékü klasszikusai között helyet foglaló Mikes Kelemennek mindannyian örök hálaival tartozunk azért, hogy „nyelvünk magányos márvány-tenger partján” sohasem kell vacognunk, hiszen „Szavaink Nagyfejedelemségben” mindig otthon érezhetjük magunkat.